

O altă evoluție importantă înainte de sfârșitul domniei lui Akbar a fost consolidarea primelor relații directe ale Indiei cu Europa atlantică. Este posibil ca legăturile cu Europa mediteraneeană să fi fost deja facilitate de sosirea islamului; din Levant până la Delhi, o religie comună asigură un contact continuu, în ciuda distanțelor. În India mai apăruseră din când în când călători europeni și conducătorii săi fuseseră capabili să se folosească de cunoștințele lor tehnice, deși asta s-a întâmplat rareori după cuceririle otomane. Dar ceea ce era pe cale să se întâmple acum urma să meargă mult mai departe și să schimbe

India pentru todeauna. Europeanii care au sosit aveau să fie urmați de alții, în număr tot mai mare, și nu aveau să mai plece.

Procesul a început când un amiral portughez a ajuns în Malabar, la sfârșitul secolului al XV-lea. În doar câțiva ani, compatrioții săi se instalaseră ca negustori – și se purtau uneori ca niște piraiți – la Bombay (Mumbai) și pe coasta statului Gujarat. Încercările de a-i îndepărta au eșuat în anii tulburi de după moartea lui Babur, iar în a doua jumătate a secolului portughezii au trecut pe țărmul celălalt, înființând noi stațiuni pentru comerțul cu localnicii în Golful Bengal. Mult timp ei au imprimat ritmul europenilor în India. Tindeau totuși să atragă ostilitatea credincioșilor musulmani deoarece au adus cu ei picturi sculpturi înfățișându-i pe Hristos, Fecioara Maria și sfinți, cu iz de idolatrie. Protestanții aveau să irite mai puțin credința religioasă la sosirea lor aici.

Epoca britanică a Indiei era încă departe, dar, cu o precizie istorică rară, prima Companie Britanică a Indiilor de Est a fost fondată pe data de 31 decembrie 1600, ultima zi din secolul al XVI-lea. Trei ani mai târziu, primul emisar al companiei a sosit la curtea lui Akbar de la Agra după ce Elisabeta I, care le oferise comercianților actul constitutiv al companiei, murise. Astfel, la sfârșitul domniei a doi mari suverani s-a produs primul contact între două țări ale căror destine istorice aveau să se împletească mult timp și cu un efect imens asupra amândurora și a întregii lumi. La acea vreme nu s-ar fi putut percepe niciun indiciu al unui astfel de viitor. Pe atunci englezii considerau comerțul cu India mai puțin interesant decât cu alte părți ale Asiei.

Și contrastul dintre cele două state este fascinant. Imperiul lui Akbar era unul dintre cele mai puternice din lume, curtea sa era una dintre cele mai somptuoase, iar el și succesorii săi au domnit asupra unei civilizații mai glorioase și mai spectaculoase decât toate cele care existaseră în India din vremea dinastiei Gupta; statul reginei Elisabeta, în schimb, nu era o mare putere, nici măcar după standardele europene, era înglodat în datorii și avea mai puțini locuitori decât Kalikata (Calcutta) modernă. Succesorul lui Akbar a primit plin de dispreț darurile trimise de Iacob I câțiva ani mai târziu. Totuși, viitorul Indiei stătea în mâinile supușilor reginei.

Împărații din dinastia Marilor Moguli au continuat linia de descendență directă a lui Babur, deși nu fără întreruperi, până la mijlocul secolului al XIX-lea. După Akbar, prestigiul dinastiei era atât de mare, încât a devenit o modă în India ca oamenii să pretindă că au descendență mongolă. Doar primii trei suverani care i-au urmat lui Akbar sunt de interes aici, căci sub conducerea lui Jahangir și a lui Shah Jahan imperiul a atins maxima extindere teritorială în prima jumătate a secolului al XVII-lea, iar în timpul lui Aurangzeb a început să decadă, în a doua jumătate a secolului. Domnia lui Jahangir nu a fost la fel de glorioasă ca a tatălui său, dar imperiul a supraviețuit cruzimii și alcoolismului său – o grea încercare pentru structura sa administrativă. Și toleranța religioasă consacrată de Akbar a rămas neștirbită. În ciuda defectelor sale, Jahangir a fost totuși un remarcabil protector al artelor, mai ales al picturii. În timpul domniei sale impactul culturii europene în Asia devine pentru prima dată vizibil, prin motive artistice împrumutate din picturi și reproduceri importate. Unul dintre aceste motive a fost aura sau nimbul cu care erau reprezentați sfinții creștini și, în Bizanț, împărații. După Jahangir, toți împărații din dinastia Marilor Moguli au fost pictați astfel.

Shah Jahan a început cucerirea, unul câte unul, a sultanatelor din Deccan, deși nu prea a avut succes în campaniile din nord-vest și nu a reușit să-i alunge pe persanii din

Kandahar. În administrația internă s-a produs o slăbire a principiului toleranței religioase, deși nu suficientă pentru a-i pune pe hinduși în dezavantaj în ceea ce privește funcțiile statului: administrația a rămas multireligioasă. Deși împăratul a decretat că toate templele hinduse nou-construite trebuiau dărmate, a fost un protector al poezilor și muzicienilor hinduși.

La Agra, Shah Jahan a întreținut o viață de curte luxoasă și aleasă. Tot aici a construit cea mai celebră dintre clădirile indiene, Taj Mahalul, un mormânt pentru soția sa favorită; este singurul rival posibil al moscheii din Córdoba la titlul de cea mai frumoasă clădire din lume. Ea a murit la scurt timp după accederea la tron a lui Shah Jahan și construirea clădirii a durat peste 20 de ani. Este o culme a stilului cu arcade și domuri, una dintre cele mai evidente moșteniri islamice din arta indiană, și cel mai mare monument al islamului din India.

Mai jos de nivelul curții, imaginea Indiei Marilor Moguli este mult mai puțin atractivă. Funcționarii locali trebuiau să strângă din ce în ce mai mulți bani nu doar pentru a acoperi cheltuielile curții și campaniile lui Shah Jahan, ci și pentru a întreține elitele sociale și militare care trăiau practic ca niște paraziți pe spinarea economiei producătoare. Fără a-i păsa de nevoile locale sau de dezastrele naturale, un mecanism rapace de colectare a impozitelor îi lua țăranului producător chiar și jumătate din venitul său. Practic, nimic din acești bani nu era investit productiv. Fuga țăranilor și înmulțirea actelor de banditism din zonele rurale sunt simptome grăitoare ale suferinței și rezistenței generate de aceste impuneri fiscale excesive.

Totuși, chiar și cerințele lui Shah Jahan au făcut, probabil, mai puțin rău imperiului decât entuziasmul religios al celui de-al treilea fiu al său, Aurangzeb, care și-a înlăturat trei frați și l-a ținut prizonier pe tatăl său pentru a deveni împărat în 1658. A combinat în mod dezastruos puterea absolută, neîncrederea în supușii săi și o religiozitate îngustă. Faptul că a reușit să reducă din cheltuielile de la curte nu compensează prea mult celelalte acțiuni ale sale. Noile cuceriri erau contrabalanste de revolte împotriva stăpânirii mogulilor, despre care s-a afirmat că ar fi fost cauzate în mare parte de încercarea lui Aurangzeb de a interzice religia hindusă și de a-i distruge templele, precum și de reintroducerea de către acesta a capitației impuse nonmusulmanilor. Promovarea hindușilor în funcțiile statului era din ce în ce mai puțin probabilă; convertirea a devenit necesară pentru a avea succes. Un secol de toleranță religioasă a fost anulat și unul dintre rezultate a fost pierderea loialității multor supuși.

Printre alte rezultate, această situație a făcut imposibilă cucerirea Deccanului, ceea ce a fost numit ulcerul care a ruinat Imperiul Mogul. Ca și în timpul domniei lui Ashoka, nordul și sudul Indiei nu au putut fi unite. Populația mahratta din regiunea deluroasă care era nucleul opoziției hinduse s-a organizat sub comanda unui conducător independent în 1674. Ea s-a aliat cu rămășițele armatelor musulmane ale sultanilor din Deccan pentru a ține piept armatelor Marilor Moguli, într-o luptă îndelungată ce a dat naștere unei figuri eroice care a devenit un fel de paladin în ochii unora dintre naționaliștii hinduși moderni. Acesta era Shivaji Bhonsle, care a construit din fragmente o identitate politică mahratta, fapt care i-a permis curând să-i exploateze pe plătitorii de impozite la fel de neîndurător ca și mogulii. Aurangzeb a dus campanii permanente împotriva acestei populații până la moartea sa, în 1707. A urmat o gravă criză pentru regim, căci cei trei fii ai săi și-au disputat succesiunea la tron. Imperiul a început să se destrame aproape

imediat și un moștenitor mult mai formidabil decât vreun prinț hindus sau local aștepta momentul potrivit – europenii.

Poate răspunzător pentru succesul final al europenilor în India este Akbar, căci nu a stârpit răul din față. Shah Jahan, în schimb, a distrus factoria portugheză de pe râul Hooghly, deși creștinii au fost mai târziu tolerați la Agra. În mod uimitor, se pare că politica Marilor Moguli nu a luat niciodată în calcul construirea unei flote, armă folosită cu succes de otomani împotriva europenilor din bazinul Mediteranei. Una dintre consecințe s-a făcut deja simțită în timpul domniei lui Aurangzeb, când cabotajul și chiar și comerțul pelerinilor spre Mecca au fost puse în pericol de europeni. Pe uscat, europenilor li se permiseseră să instituie avanposturi și capete de pod. După înfrângerea unei escadrile portugheze, englezii au câștigat prima concesiune comercială pe coasta de vest, la începutul secolului al XVII-lea. Apoi au fondat, în 1639, în Golful Bengal, cu permisiunea conducătorului local, prima așezare a Indiilor Britanice, fortul St. George, la Madras (Chennai). Englezii au intrat ulterior în conflict cu Aurangzeb, dar au obținut și alte factorii la Bombay și Calcutta până la sfârșitul secolului. Corăbiile lor își menținuseră supremația în comerț câștigată de la portughezi, dar un nou rival european a apărut la orizont până în 1700. O Companie Franceză a Indiilor de Est fusese înființată în 1664 și curând și-a construit și ea propriile așezări.

Avea să urmeze un secol de conflicte, dar nu doar între nou-veniți. Europenii erau deja obligați să facă alegeri politice nuanțate din cauza incertitudinilor apărute atunci când puterea Marelui Mogul a început să slăbească. Au trebuit inițiate relații și cu oponenții săi, nu doar cu împăratul, așa cum au descoperit englezii din Bombay, observând disperată cum o escadrilă mahratta a ocupat o insulă din portul Bombay și un amiral al mogulului pe cea de alături. În 1677 un funcționar le-a trimis un avertisment semnificativ angajatorilor săi din Londra: „Vremurile cer acum să faceți negoț cu sabia în mână”. Până în 1700 englezii erau cât se poate de conștienți că miza era mare.

Acum începe epoca în care India devine tot mai prinsă în vârtejul unor evenimente asupra cărora nu avea niciun control, de fapt epoca istoriei lumii. Aceasta se distinge și din faptele mărețe, dar și din cele mărunte; în secolul al XVI-lea portughezii aduseseră cu ei ardei iuți, cartofi și tutun din America. Regimul alimentar și agricultura indiene deja se schimbau. Aveau să urmeze porumbul, papaya și ananasul. Povestea civilizațiilor și conducătorilor indieni poate fi întreruptă odată ce se face această nouă conexiune cu lumea largă. Totuși, nu sosirea europenilor a pus capăt perioadei mărețe a Imperiului Mogul; nu a fost decât o coincidență, deși a fost important faptul că nou-veniții au fost pregătiți să culegă roadele. Diversitatea subcontinentului și eșecul conducătorilor săi în găsirea mijloacelor de a-și atrage loialitatea populațiilor indigene constituie, probabil, principala explicație. India a rămas un subcontinent al elitelor conducătoare exploatare și al țăranilor productivi pe socoteala cărora huzureau. Statele fuseseră nevoite să devină, în mare măsură, niște mecanisme menite să transfere resurse de la producători la paraziți.

În ciuda problemelor sale politice, India era, la începutul secolului al XVIII-lea, foarte bogată. Economia agricolă era probabil mai productivă decât oriunde, ajutată mult de o climă în general blândă. Manufacturile se îmbunătățeau, atât calitativ, cât și cantitativ, și au găsit piețe de desfacere importante în afara granițelor Indiei. Într-un loc precum Ahmedabadul, în regiunea Gujarat din nord-vest, producerea textilelor din bambac devenea o sursă principală de locuri de muncă, iar economia de piață se răspândea și

în alte orașe. Deși India se confrunta cu cea mai mare transformare din istoria sa modernă, unele dintre principalele elemente constitutive ale modernității sale existau deja. Era o regiune foarte diferită de ceea ce fusese cu 200 de ani înainte, când începuse invazia mogulilor.

Și în China aveau loc schimbări. La începutul secolului al XVII-lea, întreaga țară a fost cucerită de o nouă dinastie care se autointitula Qing, însemnând „strălucitor” sau „clar”. Statul dinastiei Qing a fost un proiect politic, creat de o alianță de grupuri cu origini etnice diverse din nord-estul Chinei. Familiile conducătoare erau manciuriene, descendente ale triburilor de jurcheni care jucaseră un rol atât de important în secolul al XII-lea. Dar erau și mongoli, coreeni și chinezi. Aceștia considerau că statul dinastiei Ming era degenerat și credeau că fuseseră aleși să primească Mandatul Cerului și să revitalizeze China. Ideologia lor era confucianistă, în sensul că preamăreau virtuți și modele antice. Dar, în comparație cu direcția pe care o urma gândirea confucianistă din China începând din secolul al XII-lea, ideologia dinastiei Qing era o formă vulgarizată a perspectivelor atribuite maestrului Kong, centrată pe dihotomii simple și prescripții de comportament. În realitate, Qing a creat o ideologie a dominării și cuceririi, ea însăși având rolul central ca salvatoare a Chinei.

Proiectul dinastiei Qing a fost neverosimil și ar fi avut (oarecum similar cu comuniștii în secolul XX) șanse foarte mici de reușită dacă nu ar fi existat nenumăratele slăbiciuni ale dinastiei Ming din perioada sa de final. În anul 1600, dinastia Ming era considerată ineficientă, insensibilă și venală și, deși există dovezi concrete ale unor probleme majore pentru oamenii de rând, mai ales în agricultură – poate cauzate de unele schimbări de climă în urma cărora nordul Chinei a devenit mai rece și mai secetos decât înainte –, nu avem semne că dinastia Ming ar fi făcut mare lucru pentru a ușura situația. Dimpotrivă, curtea a devenit tot mai închisă, dominată de curteni și eunuci care nu reușeau să vadă tabloul de ansamblu a ceea ce se întâmpla dincolo de zidurile Orașului Interzis din Beijing, unde trăiau ei. În afara Beijingului, administrația civilă continua să funcționeze destul de bine. Dar exista o slăbiciune la centru, pe care unii dușmani ai regimului o puteau exploata.

Sfârșitul a venit brusc. După disensiuni interne din ce în ce mai marcate în statul dinastiei Ming, un general din nord s-a răsculat și a atacat Beijingul. Orașul a fost cucerit în aprilie 1644, iar ultimul împărat Ming s-a spânzurat pe Dealul de Cărbune, în spatele Orașului Interzis, în timp ce trupele rebele intrau pe poarta principală. După ce, în 1636, au declarat o nouă dinastie, Qing, manciurienii au așteptat momentul potrivit în nord. Pe măsură ce haosul cuprindea China, armatele dinastiei Qing, conduse de prințul Dorgon și de Wu Sangui, care trădase dinastia Ming, au ocupat capitala practic fără să întâmpine nicio opoziție în iunie 1644, pretinzând că se află acolo pentru a-i pedepsi pe trădători și a reînvia virtutea. În schimb, l-au proclamat pe tânărul împărat Qing Shunzi conducătorul întregii Chine și au început o campanie extrem de brutală pentru a învinge orice rezistență a dinastiei Ming în restul teritoriului. Curând dețineau controlul absolut; ultimul pretendent Ming a fost adus înapoi din Birmania și executat public ca inamic al statului în 1662.

Dinastia Qing a pretins că reînvie tradiția, dar în realitate statul său a fost o invenție modernă, diferită de orice existase în China până atunci. Multietnici încă de la început, împărații din dinastia Qing cereau o loialitate politică absolută față de centru și instituțiile

sale. China a devenit cum nu mai fusese înainte. Generalii și administratorii nu slujeau decât după voia împăratului, care avea informatori și spioni în toate colțurile imperiului. Împărații oficiau în cadrul unor mari ceremonii publice în capitală, adesea amestecând elemente ale multor religii – împăratul Qing era conducătorul tuturor religiilor, dar nu aparținea de niciuna. Conceptul de imperiu – rațional, judicios și eficient – era văzut ca universal ; statul dinastiei Qing nu aparținea exclusiv niciunui grup din China și aspira să conducă orice țară din lume care avea înțelepciunea de a se supune gloriei sale.

Când gloria nu era de ajuns, se recurgea la putere. Statul dinastiei Qing era puternic militarizat ; un istoric a făcut referire la o așa-numită „cultură a războiului” în perioada de început a Chinei sub dinastia Qing, iar aceasta este o descriere bună. Armata sa era profesionistă și organizată în opt unități de elită de bază, numite „steaguri” de dinastia Qing, suplimentate cu trupe de pedestrași. Corpul ofițerilor era multietnic, ca și statul însuși, predominând însă în mod semnificativ manciurienii și mongolii. Armatele erau împărțite în unități mai mici, în general după criteriile etnice – dinastia Qing avea păreri rigide legate de capacitățile diverselor naționalități asupra cărora domnea. Soldații din steaguri erau bine echipați cu cele mai bune tipuri de arme disponibile în perioada respectivă – inclusiv, din ce în ce mai mult, tunuri și puști de proveniență europeană –, dar arma principală a dinastiei Qing o constituiau rapiditatea și precizia mortală ale cavaleriei sale ; noul regim a folosit cunoștințele adunate în sute de ani de populațiile din Eurasia Centrală despre lupta călare pentru a crea unități de cavalerie care îi îngrozeau pur și simplu pe dușmani.

Armatele dinastiei Qing erau menite deopotrivă să cucerească și să intimideze. Cea mai mare parte a Mongoliei și Tibetului a fost adusă sub control direct la începutul istoriei dinastiei. Sud-estul (actualele Guangxi și Yunnan) a fost cucerit în timpul vânării prinților din dinastia Ming și recolonizat parțial de soldații din steagurile dinastiei Qing. Taiwanul a fost cucerit în 1683. Coreea și Vietnamul au acceptat suzeranitatea dinastiei Qing, dar fără a deveni parte a statului condus de aceasta, iar alte țări cu deschidere la mare – de la Birmania până la lanțul insular Ryukyu – plăteau tribut (deși adesea în moduri care mascau de fapt aranjamente comerciale sofisticate). De-a lungul granițelor sale terestre cu Eurasia Centrală, dinastia Qing a urmărit constant scopuri expansioniste. Trupele sale au preluat controlul asupra întregii coaste asiatice a Pacificului până la nord de insula Sahalin. Spre vest, a ajuns până pe actualul teritoriu al regiunii autonome Xinjiang și chiar mai departe, în ciuda rezistenței îndârjite a grupurilor care locuiau acolo.

Expansionismul dinastiei Qing în Eurasia Centrală a adus-o în contact cu alt imperiu în plină expansiune, Rusia. Împărații din dinastia Qing și-au dat seama că trebuie să neutralizeze această amenințare înainte de a face ultimele demersuri pentru a-și extinde controlul în zonele vestice ale acestei regiuni. Începând de la sfârșitul secolului al XVII-lea, China și Rusia au semnat o serie de înțelegeri pentru a împărți între ele regiunea Eurasiei Centrale și a pune – în fine – capăt autonomiei popoarelor din stepă care afectaseră atât de mult istoria omenirii din ultimii două mii de ani. Liberă să-și atace dușmanii, dinastia Qing a început războaie de uzură împotriva grupurilor mongolice și turcice din întreaga zonă cuprinsă între bazinul Tarim și malurile vestice ale lacului Balhaș. Aceste războaie au atins punctul culminant în anii 1750, când imperiul a dus o campanie militară extrem de brutală împotriva dzungarilor, distrugându-i pentru totdeauna pe mongolii din apus ca putere în Eurasia Centrală. S-a asigurat că pe viitor – din punct de vedere etnic – regiunea

avea să fie dominată de musulmani de origine turcică, deși dinastia Qing a încercat să-și colonizeze noile teritorii cu chinezi.

Succesul dinastiei Qing li s-a datorat și împăratului Kangxi (care a domnit din 1661 până în 1722) și nepotului acestuia Qianlong (1735-1796). Kangxi a fost, în multe privințe, fondatorul idealului chinez modern de împărat. Deși educația sa pusese accent pe valorile marțiale, el s-a străduit să-și însușească cultura chineză și era profund interesat să afle lucruri despre țări străine, inclusiv despre îndepărtata Europă. A invitat învățați din toată Asia la curtea sa, unde li s-au alăturat cărturari musulmani din Orientul Mijlociu și iezuiți europeni. Împăratul și-a făcut un obicei din a inspecta regulat provinciile, unde porunca să se facă îmbunătățiri în comunicații, administrație sau afacerile militare. Avea o memorie extraordinară și muncea foarte mult, chiar dacă unele inițiative ale sale au fost zădărnice de tendința sa spre ceea ce am numi micromanagement – încăpățânat și nerăbdător, Kangxi nu tolera niciun amestec în planurile sale pentru China și cădeau capete dacă simțea că se opune cineva.

Kangxi a fost în primul rând un lider militar. A înăbușit revoltele din provinciile periferice și a început expansiunea în Eurasia Centrală pe care avea s-o finalizeze nepotul său. Convins că principala datorie a societății era să întrețină armata, Kangxi s-a preocupat de aspecte legate de instrucția militară, recrutare și logistică toată viața sa, formând un sistem militar care avea să rămână intact până când a fost zdrobit de atacurile europenilor, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Mai mult decât oricare dintre contemporanii săi din Europa sau Asia, credea, de asemenea, în educație, pe care o considera cheia pregătirii militare, și era dispus să cheltuiască sume uriașe pe proiecte savante, inclusiv pe compilații literare și studii lexicografice. Marea sa enciclopedie, finalizată chiar înainte de moartea lui, cuprindea peste 5.000 de volume.

Nepotul lui Kangxi, Qianlong, aparținea altei epoci. Imperiul era mai stabil, manciurienii erau mai sinizați și sarcinile imediate mai evidente. Qianlong nu avea inteligența ascuțită a bunicului său, dar era un om muncitor, care a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a înțelege motivele și dorințele ce determinau acțiunile supușilor din vastul său imperiu. A învățat limbile tibetană și mongolă, pe lângă manciuriană și chineză; se închina la toate sanctuarele și credea cu tărie că fiecare dintre grupurile de populație al căror împărat era trebuia condus în funcție de caracteristicile sale speciale (deși admitea că uneori acestea erau greu de diferențiat; a mărturisit în jurnalul său că îi mai încurca pe mongoli cu tibetanii și invers).

Qianlong nu a uitat predilectiile marțiale ale strămoșilor săi; în prima jumătate a domniei sale a înăbușit niște revolte din sud și a extins imperiul și mai mult în Eurasia Centrală. A intervenit și în Tibet, instaurând un control mai strict al dinastiei Qing asupra acestei țări, cu Dalai Lama ca intermediar în relațiile cu tibetanii. În schimb, intervențiile sale militare ulterioare nu au mai avut un succes la fel de mare, în principal pentru că erau lipsite de niște obiective politice clare. Operațiunile militare din Birmania din anii 1760 au urmărit zdrobirea puterii politice independente a Birmaniei și folosirea țării ca rampă de lansare pentru extinderea controlului chinez în zonele de vest ale Asiei de Sud-Est. Dar misiunea s-a lovit de o rezistență îndârjită a birmanilor, ajutați de țările învecinate. Spre sfârșitul deceniului armatele dinastiei Qing au fost obligate să se retragă, putându-se lăuda doar cu promisiunea unei supuneri formale a birmanilor. Regele birman a rămas pe tronul său.